

haeological Evidence for the Cult of Religious Images in Pre-Islamic Arabia (doktora tezi, 1993), University of Iowa; H. Derenbourg, "Le dieu Souwâ' dans le Coran et sur une inscription sabéenne récemment découverte", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XLVII, Madrid 1905, s. 72-78.



ŞEVKET YAVUZ

VEDÂ HACCI

(حجّة الوداع)

Hz. Peygamber'in
vefatından üç ay önce eda ettiği
ilk ve son hacı
(10/632).

Haccın farz kılındığı tarihle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte 9 (631) yılında farz olduğu kabul edilmektedir. Tebük Seferi dönüşü, 9 (631) yılındaki haccın Câhiliye Arapları'nın uyguladığı nesî dolayısıyla vaktinden önce zilkade ayında yapılacağını bilen Resûlullah bu âdete son vermek için Vedâ haccına kadar bekledi ve 9 yılındaki ilk hacı Hz. Ebû Bekir'in yönetiminde yaptırdı. Ayların sayısının on iki olduğunu bildiren ve nesî uygulamasını yasaklayan âyetler (et-Tevbe 9/36-37) yaygın kanaate göre 10 (632) yılında indi. Hz. Peygamber Vedâ haccını zilhicce ayında ifa ederken okuduğu hutbede, "Zaman Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı gündeki şekline döndü" diyerek bu âdeti kaldırdığı gibi haccın kıyamete kadar zilhicce ayında yapılmasını da sağladı (Bîrûnî, s. 62-63; İbn Abdülber en-Nemerî, s. 266, 268). Diğer taraftan Resûl-i Ekrem'in müşriklerin Harâm'a girmeye devam etmeleri, bazı kadın ve erkeklerin Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri sebebiyle 9 (631) yılında hacca gitmediği de rivayet edilmiştir. Resûlullah, Hz. Ali'yi müşriklerin bir daha Mescid-i Harâm'a giremeyeceğini bildiren âyeti (et-Tevbe 9/28) tebliğ etmek üzere görevlendirdi. 10 (632) yılında hacca niyet eden Resûl-i Ekrem ashabıyla birlikte Medine'den ayrılırken yerine Ebû Dücâne'yi (veya Sibâ' b. Urfuta el-Gıfârî, bk. İbn Hişâm, II, 601) vekil bıraktı. Hayatının son yılında yaptığı bu hac tarihe "Vedâ hacı" (hicetü'l-vedâ) adıyla geçti. Hz. Peygamber bu haccında ashabıyla vedalaştığı için buna Vedâ hacı, haccın hükümlerini tebliğ ederek bizzat uyguladığı için "hicetü'l-belâğ", haccın farz kılınmasından sonra gerçekleştirildiği ilk hac olduğu için "hicetü'l-islâm", "kemal hacı, tamam hacı" gibi isimler verilmiştir. Vedâ haccında Resûlullah'ın temettu', kırân ya da ifrad şeklindeki hac çeşitlerinden hangisine niyet ettiği tam bilinmemekle beraber onun aynı

ihramla önce umre, ardından hac yaptığı (kırân hacı) anlaşılmaktadır.

H. Peygamber hacca gideceğini zilka-de ayında açıkladı. Bunun üzerine çok sayıda sahâbî onunla birlikte hac yapabilmek için hazırlandı. Medine civarında yaşayanlar da Medine'ye geldi. Resûl-i Ekrem, 25 Zilkade (22 Şubat) Cumartesi öğle namazını dört rek'at kıldırdıktan sonra yanında hanımları ve kızı Fâtıma bulunduğu halde muhacirlerden, ensardan ve diğer Arap kabilelerinden meydana gelen büyük bir kalabalıkla Medine'den ayrıldı. Medineliler'in yaklaşık 11 km. mesafedeki mîkât mahalli Zülhuleyfe'ye varınca çevreden gelecek olanların toplanması için geceyi orada geçirdi. 26 Zilkade'de sabah namazını kıldırdı. İhrama girmek için tekrar gusûl abdesti aldı. Öğle namazını Zülhuleyfe'de kıldırdıktan sonra telbiye getirerek yola devam etti. Resûl-i Ekrem'in izlediği güzergâh ana hatlarıyla Melel, Seyyâle tepesi, İrkuzzebye, Revhâ, Munsaraf, Üşâye, Arc, Lahyâ Cemel, Sukyâ, Ebvâ, Veddan, Cuhfe, Kudeyd, Usfân, Gamîm, Merrûzzahrân, Serif, Zûtuvâ, Mekke şeklindedir.

Resûlullah, 4 Zilhicce Pazar günü (Vâkî'de göre Salı, Makrîzî'ye göre Pazartesi) kuşluk vakti Kasvâ adlı devesinin üzerinde Mekke'ye ulaştı. Mescid-i Harâm'a gidip önce Hacerülesved'i istilâm etti ve Kâbe'yi tavaf etmeye başladı. Tavafın ilk üç şavtını koşar gibi (remel), dört şavtını ise yürüyerek tamamladı. Ardından Makâm-ı İbrâhim'de iki rek'at namaz kıldı. Sonra dönüp Hacerülesved'i tekrar selâmladı ve Safâ ile Merve arasında sa'y yaptı. Zilhiccenin sekizinci gününe (terviye) kadar (pazar, pazartesi, salı ve çarşamba günlerinde) Mekke dışındaki Ebtah (Bathâ, Muhassab) denilen yerde çadırını kurdurdu, ashabıyla beraber orada konakladı. Bu süre içinde namazları ikişer rek'at kıldırdı ve Arafat'tan dönünceye kadar bir daha Kâbe'ye gitmedi. Perşembe günü devesine binip Mina'ya doğru hareket etti. Mina'da öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarını kıldırdı ve geceyi burada geçirdi. Cuma sabahı namazı kıldırdıktan sonra güneş doğuncaya kadar bekledi. Arafat'taki Nemire mevkiinde çadır kurulmasını emretti. Mina'dan Müzdelife'den geçti ve Arafat'ta hazırlanan çadıra varıp konakladı. Zeval vaktinden sonra çadırından çıktı ve devesine binerek Arafat vadisinin ortasına geldi. Urene vadisinde ashabına meşhur Vedâ hutbesini irat etti. Öğle vaktinde ezan okutarak ayrı ayrı kâmetle öğle ile ikindiye birlikte kıldırdı (cem'-i takdîm).

Kibleye dönüp güneş batıncaya kadar Cebelrahme'nin eteklerinde vakfe yaptı ve dua ile meşgul oldu. Arafat'ta iken tebliğ görevinin tamamlandığını bildiren şu âyet nâzil oldu: "Bugün dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a razı oldum" (el-Mâide 5/3).

Resûl-i Ekrem güneş battıktan sonra devesine binerek Arafat'tan ayrıldı ve Müzdelife'ye geldi. Yatsı vaktinde akşam namazıyla birlikte yatsı namazını birleştirip (cem'-i te'hîr) akşamı üç, yatsıyı iki rek'at, aynı şekilde tek ezan ve her namaz için ayrı kâmetle kıldırdı. Geceyi Müzdelife'de geçirdi. Ertesi sabah (bayramın birinci günü) sabah namazını Müzdelife'de kıldırdıktan sonra Meş'ar-i Harâm'a ulaştı. Orada ortalık iyice aydınlanıncaya kadar vakfeye devam etti. Ardından güneş doğmadan yola çıktı. Ebrehe ordusunun helâk edildiği yer olan Müzdelife ile Mina arasındaki Muhassir vadisinden hızlıca geçti. Sonra durdu ve insanlara cemrelere atmak üzere ufak taş toplamalarını emretti. Fazl b. Abbas'ı devesinin arkasına aldı, şeytan taşlama yerine gelince tekbir getirerek cemrelere taş attı. Bayramın ilk günü cemreler arasında durdu ve orada bulunanlara hitap etti. Cemre-i Akabe'de ufak taşlardan yedi tane attıktan sonra Mina'ya gitti.

Burada yine deve üzerinde halka hitap etti, ardından kurbanlık olarak hazırladığı 100 deveden altmış üçünü hayatının her yılı için bir deve hesabıyla bizzat kendisi, diğer develeri de Hz. Ali kesti. Ayrıca hanımları adına siğir kurbanı etti. Kurban etinden bir parça yedi, geri kalanını müslümanlara dağıttı. Kurban kesme işini tamamlayınca başını tıraş ettirip ihramdan çıktı. Daha sonra Mekke'ye gitti. Beytullah'ı halkın kendisini görmesi ve soru sorması için devesi üzerinde tavaf etti. Hacerülesved'i de deve üzerinden tekbir getirerek "mihcen" denilen değneğiyle selâmladı. Arkasından Zemzem Kuyusu'ndan su içti. Safâ tepesine geçip yine devesinin üzerinde Safâ ile Merve arasında sa'y yaptı, öğle namazını kıldırdı. Tekrar Mina'ya dönüp bayram günlerini Mina'da geçirdi ve bu günlerde diğer taş atma görevlerini de yerine getirdi. Bayramın ikinci günü Mina'da ashabına bir hutbe daha irat etti. "Haccınızı benden öğrenin. Zira bilmiyorum, belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem" diyerek âdeti onlarla vedalaştı. Mina dönüşü Hayfu Benî Kinâne olarak da bilinen Muhassab (Ebtah) mevkiine geldi ve âzatlı kölesi Ebû Râ-

fî'in çadırı kurduğunu görünce inip orada konakladı. Öğle, ikinci, akşam ve yatısı namazlarını kıldırıp bir müddet uyudu. Gece bineğiyle Mekke'ye gitti, vedâ tavafını yaptı. Ardından sahâbîlere hareket edileceğini duyurdu. Zilhicce'nin 14. günü yola çıkıp 29 Zilhicce'de (27 Mart) Medine'ye ulaştı. Resûl-i Ekrem dönüşünde de aynı güzergâhı takip etti. Kaynaklarda dönüş yolculuğuyla ilgili fazla bilgi verilmekte, sadece Medine'ye varışı ve girişi anlatılmaktadır. Buna göre Mekke'den dönüşünde âdeti olduğu üzere Zülhuleyfe'de kaldı ve geceyi orada geçirdi. Sabahleyin Muarris yolundan Medine'ye tekbir getirerek, hamd ve senâ ile dualar ederek girdi. Daha sonra devesini mescidinin önünde çöktürdü, önce mescide girip iki rek'at namaz kıldı, ardından evine geçti. Hz. Peygamber, Vedâ haccıyla tebliğ görevini yerine getirmiş, 100.000 civarındaki ashâbı da buna şahitlik etmiştir. Resûl-i Ekrem üç ay kadar sonra da dünyaya veda etmiştir.

Kaynaklar, Hz. Peygamber'le birlikte haccedenlerin sayısını 100.000, 114.000, 124.000 civarında, hatta daha fazla göstermektedir. Resûlullah'ın ilk defa bu kadar kalabalık halkla birlikte yaptığı hac, gerek hac vazifelerinin öğretilmesi gerekse Vedâ hutbelerindeki tebliğleriyle büyük önem arz etmektedir. Vedâ haccıyla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların bir kısmı şöylece sıralanabilir: İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ'* (nşr. Memduh Hakkî, Beyrut 1966); Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Haccetü'l-Vedâ'* (nşr. Mustafa Abdülvehid, Beyrut 1986); Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'* (Beyrut 1997); Nâsirüddin el-Elbânî, *Haccetü'n-nebî kemâ revâhâ 'anhû Câbir* (r.a.) (Beyrut 1983; Dimaşk 1987); Rifat Oral, *Hz. Peygamber'in Veda Haccı* (İstanbul 2006), *Peygamberimizle 27 Gün: Vedâ Haccı* (Ankara 2010); Abdülazîz b. Merzûk et-Tarîfî, *Şifâtü Hiccetü'n-nebî* (s.a.v.) (Riyad 2004); Camilla Adang, "The Prophet's Farewell Pilgrimage (Hijjat al-Wadâ'): The True Story, According to Ibn Hazm" (*Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXX [Jerusalem 2005], s. 112-153); R. Blachère, "L'allocation de Mahomet lords du pèlerinage d'adieu" (*Mélanges Louis Massignon*, Damas 1957, I, 223-249).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 186; V, 31, 72, 251, 267, 411; Dârimî, "Muḳaddime", 24; Müslim, "Hac", 147; Tirmizî, "Hac", 57, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 9; Nesâî, "Menâsikü'l-hac", 211; Vâkıdî, *el-Megâzi*, III, 1088-1115; İbn Hişâm, *es-Sire*², II, 601-606; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b.*

Humeyd (nşr. Subhî es-Sâmerrâî – Mahmûd M. Halîl es-Saîdî), Beyrut 1408/1988, s. 270-271; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 172-189; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye 'anil-kurûnî'l-hâliye* (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1878, s. 62-63; İbn Abdülber en-Nemerî, *ed-Dürr fi'htîşâri'l-megâzi ve's-siyer* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1386/1966, s. 266-268; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (nşr. Sâlih Ahmed eş-Şâmî), Beyrut 1412/1991, IV, 402-464; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2001, s. 351-356.



BÜNYAMİN ERUL

VEDÂ HUTBESİ

(خطبة الوداع)

Hz. Peygamber'in

Vedâ haccında okuduğu hutbeler.

Resûl-i Ekrem Vedâ haccı (10/632) sırasında Arafat, Mina ve Akabe gibi yerlerde ashâba hitap etmiş ve kısa, veciz bir şekilde tavsiyelerde bulunmuştur. Bu hitabeler, Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn* (II, 31-33) adlı eseri başta olmak üzere bazı tarih kitaplarında derlenerek uzunca bir Vedâ hutbesi metni teşkil edilmiştir. "Hutbetü'l-vedâ" ifadesini ilk defa Câhiz kullanmış, bu ifade daha sonraki müelliflerce de benimsenmiştir.

Resûlullah'ın arefe günü Arafat'ta irat ettiği ilk hutbe Cübeyr b. Mut'im, Câbir b. Abdullah ve Abdullah b. Mes'ûd gibi sahâbîler tarafından nakledilmiştir. Câbir b. Abdullah'ın anlatımına göre Hz. Peygamber Arafat'a gelince Nemire'de kendisi için kurulan çadıra yerleşmiş, güneş batıya doğru kayınca devesiyle vadinin ortasına gelmiş ve deve üzerinde ashâba hitap etmiş, Rebîa b. Ümeyye b. Halef adlı sahâbî de söylediklerini tekrarlamıştır. Süleyman b. Amr b. Ahvas, Ebû Bekre ve İbn Abbas'ın naklettiklerine göre Resûl-i Ekrem bayramın birinci günü Mina'da da halka hitap etmiştir. İbn Abbas'ın hutbeyi naklettikten sonra, "Allah'a yemin ederim ki bu sözler Resûlullah'ın ümmetine vasiyetidir; burada hazır bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin" şeklindeki sözleri manidardır. Hadis kaynaklarındaki bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber yine bayramın birinci günü şeytan taşlama yerlerine gittiğinde halka tekrar hitap etmiştir. Bayramın ikinci veya üçüncü günlerinde aynı mevkide irat ettiği hutbeyi Abdullah b. Ömer, tâbiünden Ebû Nadre ve Ebû Hürre er-Rekkâşî amcasından naklen anlatmaktadır. İbn Ömer'in bu rivayetine göre Nasr sûresi Vedâ haccı esnasında Mina'da teşrîk günlerinin birinde nâzil olmuş, Resûlullah bunun vedalaşma anlamına gel-

diğini anlamış, devesine binerek Akabe'ye gelmiş, sahâbîler onun etrafında toplanınca tekrar bir hutbe irat etmiştir. Bazı rivayetlerde ise hitabelerin zamanı verilmemektedir. Muhtemelen yine bayram günlerinde Mina'da gerçekleşen hemen hemen aynı içerikteki bir hitabeyi de Amr b. Hârice ile Ebû Ümâme el-Bâhilî nakletmiştir. Hz. Peygamber'in bu hutbelerinde söylediği sözler âdeti bir vedalaşma gibidir. Orada bulunanların şahsında bütün ümmetine mesajlar veren Resûlullah, hitabelerinin sonunda ashâba Allah'ın kendisine verdiği tebliğ görevini yerine getirip getirmediğini sormuş ve "evet" cevabını alınca, "Tebliğ ettim Allahım, şahit ol!" demiştir.

Resûl-i Ekrem'in birkaç yerde yaptığı bu konuşmalarda soru-cevap tarzını kullandığı, çok kalabalık olan cemaatten birçoğunun duyması için aynı sözleri tekrar tekrar söylediği anlaşılmaktadır. Konuşmaların sonunda tebliğini ulaştırdığını onaylatması iletişim açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Hutbe metinlerinde görülen farklılıkların mâna ile rivayet edilmesinden, râvi tasarruflarından veya mezhep faktöründen kaynaklandığı söylenebilir. Hz. Peygamber'in miras olarak bıraktığı şeyin rivayetlere Kur'an veya Kur'an ve Sünnet yahut Kur'an ve Ehl-i beyt şeklinde yansımalarıyla ilgili ihtilâf bu şekilde açıklanabilir. Ayrıca hadis usulüne göre ferd, garîb, hatta şâz kalan bazı rivayetler de söz konusudur.

Vedâ hutbelerinde bütün insanlara yönelik evrensel mesajlar olduğu gibi kul haklarını ilgilendiren konular da ele alınmıştır. Dolayısıyla Vedâ hutbesinin alternatif bir insan hakları beyannâmesi niteliğinde sayılması isabetli olmamakla birlikte Allah'ın affetmeyeceği iki günahın biri olan kul hakkına büyük önem vermesi dikkat çekicidir. Resûlullah Vedâ hutbelerinde can ve mal dokunulmazlığı, Câhiliye âdetlerinden olan ribânın ve kan davalarının kaldırılması, suçun şahsiliği, karı-koca arasındaki haklar ve sorumluluklar, çocuğun babasından başkasına nisbet edilmemesi, müslüman kardeşliği, müslümanların birbiriyle savaşmaması, emanetlerin sahiplerine iade edilmesi gibi doğrudan kul hakkını ilgilendiren hususlar yanında kendisinin son peygamber olması, ümmetine miras olarak Allah'ın kitabını ve sünnetini bırakması gibi temel esaslara vurgu yapmıştır. Vedâ hutbesiyle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1948'de yayımladığı İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi'ni karşılaştıran çalışmalar yapılmıştır (bk. bibl.).